

УДК 347.73

МАМАЛУЙ О.О.

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ І ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ НОРМ

Автором статті проаналізовано співвідношення матеріальних і процесуальних фінансово-правових норм. Визначено поняття «правова норма», розглянуто природу матеріальних і процесуальних норм у врегулюванні фінансових правовідносин. Автор дійшов висновку, що норми матеріального права визначають модель поведінки шляхом встановлення прав та обов'язків суб'єктів права, а норми процесуального права встановлюють процедури, тобто послідовність дій, необхідних для реалізації прав та обов'язків, що передбачені нормами матеріального права.

Ключові слова: *норми права, соціальні норми, матеріальні норми, процесуальні норми, фінансові правовідносини.*

Автором статті проаналізовано соотношение материальных и процессуальных финансово-правовых норм. Определено понятие «правовая норма», рассмотрено природу материальных и процессуальных норм в урегулировании финансовых правоотношений. Автор пришел к выводу, что нормы материального права определяют модель поведения путем установления прав и обязанностей субъектов права, а нормы процессуального права устанавливают процедуры, то есть последовательность действий, необходимых для реализации прав и обязанностей, предусмотренных нормами материального права.

Ключевые слова: *нормы права, социальные нормы, материальные нормы, процессуальные нормы, финансовые правоотношения.*

The author of the article analyzes the relation between material and procedural financial and legal norms. The concept of “legal norm” is defined, the nature of material and procedural norms in the regulation of financial legal relations is considered. The author came to the conclusion that the rules of substantive law determine a certain model of behavior by establishing rights and obligations of subjects of law, and the rules of procedural law establish procedures, that is, the sequence of actions necessary for the realization of rights and obligations stipulated by the norms of substantive law.

Key words: *norms of law, social norms, material norms, procedural norms, financial legal relations.*

Вступ. Суспільство, як сукупність усіх видів взаємодії та форм об'єднання людей [9], не може існувати без регуляторів поведінки. У свою чергу, будь-яка взаємодія людей зумовлює виникнення, зміну або припинення відносин, врегульованих відповідними соціальними нормами. Призначення цих норм полягає у впорядкуванні суспільних зв'язків як необхідній умові колективного існування людей [10]. У процесі розвитку людства встановлювалися та функціонували різні правила поведінки, зокрема норми моралі, релігійні норми, звичаї, норми права тощо. Об'єднуючим критерієм всіх соціальних норм є мета їх застосування – визначення меж допустимої поведінки людей, забезпечення стандартизації поведінки людей, підтримання соціальної стабільності.

Формування державності, вдосконалення форм організації праці, поширення суспільних зв'язків закономірно зумовили виникнення офіційного, загальнообов'язкового, формально-визначеного регулятора поведінки – норми права, що визначає стандарт належної чи дозволеної поведінки або наслідки його порушення.

© МАМАЛУЙ О.О. – кандидат юридичних наук, суддя (Верховний Суд України)

Результати дослідження. Правова норма не існує відособлено від суспільних відносин. Перш ніж набути статусу офіційного, забезпеченого державою правила поведінки, правова норма формується в суспільстві, тобто є результатом розвитку суспільної взаємодії. Норма права, без безпосереднього застосування її до конкретного правовідношення, є абстрактною конструкцією, тобто закріплює орієнтир для потенційних суб'єктів, які у разі виявлення наміру встановлення правового зв'язку та реалізації цього наміру зобов'язані дотримуватися закріпленого правила поведінки.

З цього приводу влучно висловився М.П. Кучерявенко: «Початком правового регулювання є момент, коли абстрактна конструкція суспільних відносин, позначена і сформована в нормі права, накладається на певну сферу суспільного життя і таким чином «оживає», починає реалізовувати своє призначення і можливості» [4].

Вищезазначене свідчить, що норма права набуває ознак суспільного регулятора з моменту її практичної реалізації, «втілення в життя» шляхом правозастосування як однієї з форм правової діяльності.

У сучасному суспільстві норма права є основним регулятором суспільних відносин, але не єдиним. Вона позбавлена статусу абсолютного регулятора, оскільки є відповідні сфери життя, які недоречно впорядковувати за допомогою зазначеної соціальної норми.

Економічні відносини публічного характеру виступають базисом для належного функціонування держави та суспільства, а тому потребують особливого правового регулювання, яке повинно відповідати об'єктивним реаліям сьогодення.

Регулювання суспільних відносин, у т. ч. і фінансових, потребує визначення не тільки правил поведінки, а й порядку, в якому вони можуть бути реалізовані. Це дає підстави для виокремлення двох підсистем права – матеріального та процесуального права [3].

Перед ніж окремо розглянути природу матеріальних і процесуальних норм у врегулюванні фінансових правовідносин, необхідно поставити таке наскрізне питання для наукового дослідження: чи можуть матеріальне та процесуальне право належно функціонувати відособлено одне від одного? Відповідь – ні, не можуть. Тоді в чому полягає їх співвідношення?

Тут доречно згадати т. зв. «формулу співвідношення матеріального та процесуального права», вироблену К. Марксом та закріплену в його статті «Дебати з приводу закону про крадіжку лісу»: «Судовий процес і право також тісно пов'язані одне з одним, як, наприклад, форми рослин пов'язані з рослиною, а форми тварин – із м'ясом і кров'ю тварин. Один і той самий дух повинен наповнювати судовий процес і закони, бо процес є тільки формою життя закону, отже, проявом його внутрішнього життя» [5, с. 158].

Хоча ця цитата присвячена співвідношенню кримінального та кримінального процесуального права, її можливо адаптувати в площину фінансового права. Фінансові правовідносини, тобто суспільні відносини, які виникають у зв'язку з формуванням, розподілом та використанням централізованих і децентралізованих фондів коштів [8], також можна розподілити на матеріальні та процесуальні. Матеріальні, у свою чергу, мають регулятивний характер, тобто закріплюють права й обов'язки потенційних учасників цих правовідносин щодо одержання, розподілу та використання певних фінансових ресурсів. Процесуальні фінансові правовідносини мають процедурний, похідний характер, оскільки встановлюють форми і методи мобілізації фінансових ресурсів, порядок їх розподілу, форми та методи контролю за їх використанням. Процесуальні правовідносини логічно випливають із матеріальних, зумовлені останніми.

Адаптуючи цитату К. Маркса в площину фінансового права, отримуємо таку формулу: процесуальні фінансові правовідносини є формою реалізації матеріальних фінансових правовідносин, тоді як матеріальні є базою для виникнення процесуальних.

Повертаючись до норми права як регулятора суспільних відносин, розглянемо матеріальні та процесуальні норми фінансового права, які в теорії права виділяються за критерієм належності до таких підсистем права, як матеріальне та процесуальне.

Матеріальні норми, направлені на регулювання фінансових правовідносин, отримують своє зовнішнє закріплення у формально-юридичних джерелах, тобто в текстуальних формах. У цьому аспекті точним є зауваження С.С. Алексєєва про те, що «ознаки юридичних прав та обов'язків (офіційність, публічність, нормативний характер) мають реальне значення не тоді, коли у нас існують лише певні думки про права й обов'язки, про те, що «можна» і «необхідно», а лише тоді, коли ці думки і уявлення мають чітко визначений за змістом характер і отримують зовнішнє, документальне закріплення, тобто набувають характеру формальної визначеності» [1, с. 17]. Таким чином, саме формальна визначеність є тією ознакою фінансового права, яка

дозволяє розглядати останнє в якості загальної, універсальної основи виникнення фінансових правовідносин. Будь-яка норма права повинна бути відображена в нормативно-правовому акті, і лише після цього суб'єкти можуть розпоряджатися своїми правами та виконувати свої обов'язки.

Ознака формальної визначеності однаково стосується як матеріальних фінансових норм, так і процесуальних, оскільки будь-яка процедура повинна бути нормативно закріпленою, чітко сформульованою, стадійно сформованою. В іншому разі суб'єкт, який діяв у невстановлений або неналежний спосіб, буде притягнений до відповідальності, передбаченої законодавством. Наприклад, Податковий кодекс України [7] у ст. 78 закріплює підстави та порядок проведення документарної позапланової перевірки. Уявімо ситуацію, що контролюючий орган мав законну підставу (матеріальний аспект) для проведення цієї перевірки, але здійснив її з порушенням встановленої процедури (не видав наказ; не ознайомив із наказом підконтрольного суб'єкта; порушив строки; залучив до проведення перевірки податкову міліцію без наявних на те підстав тощо). У цьому разі суб'єкт, щодо якого проводилася документарна позапланова перевірка, має законні підстави для оскарження діянь або актів контролюючого органу.

М.П. Кучерявенко, згадуючи у своїй монографії «Податкові процедури: правова природа та класифікація» [4] наукові праці Ю.І. Мельникова [6, с. 21] та В.М. Горшенєва [2, с. 218], влучно підкреслює, що «в теорії процесу сформувалася думка про похідний характер процесуального права від матеріального, яке опосередковується такою проміжною ланкою, як правозастосовний процес».

З цього випливає, що матеріальна та процесуальна норми за відсутності сполучного елемента – правозастосовного процесу – є двома окремими абстрактними конструкціями. І лише залучення пов'язуючої ланки спричиняє взаємозумовлене поєднання, що призводить до наслідків правового характеру.

Висновки. Таким чином, фінансові правовідносини регулюються розгалуженою системою матеріальних і процесуальних норм, закріплених у джерелах права. Норми матеріального права визначають певну модель поведінки шляхом встановлення прав та обов'язків суб'єктів права. Норми процесуального права встановлюють процедури, тобто послідовність дій, необхідних для реалізації прав та обов'язків, передбачених нормами матеріального права. У зв'язку з тим, що норми матеріального права відповідають на питання «Що можна або що необхідно зробити?», а норми процесуального права – «У якому порядку реалізується відповідне правило поведінки?», поєднуючи відповіді на ці запитання, спостерігаємо співвідношення між вказаними нормами, опосередковане правозастосовним процесом.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Право. Азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. М.: 1999. С. 17.
2. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М. Юрид. лит., 1972. С. 218.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
4. Кучерявенко Н.П. Налоговые процедуры: правовая природа и классификация: монография. К.: Правова єдність, 2009. 496 с.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Дебаты по поводу закона о краже леса. Соч. Т. I. К., С. 158.
6. Мельников Ю.И. Природа и содержание норм процессуального права в социалистическом обществе. Ярославль, 1976. С. 21.
7. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
8. Роль В.Ф., Сергієно В.В., Попова С.М. Фінансове право: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2011. 392 с.
9. Танчин І.З. Соціологія: навч. посіб. К., 2008. 351 с.
10. Теорія держави і права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2014. 368 с.